

УДК 81'37:81'42

СЕМАНТИКА ЗАГОЛОВКІВ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ЖИТТЄВОЇ ТА ТВОРЧОЇ ПОЗИЦІЇ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Котух Н.В.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У науковій парадигмі, незважаючи на глибоке теоретичне осмислення лінгвістичного статусу заголовка, його семантико-стилістичних та функційних ознак, існує прогалина щодо аналізу заголовкових комплексів у творчості окремо взятих авторів, зокрема В. Симоненка. З огляду на транспозиційні можливості назви твору, пропонується розвідка має на меті дослідження його семантичних особливостей у поетичній спадщині Василя Симоненка як авторського концепту й конденсату змісту твору, що координується семантикою тексту і є його домінантою.

Ключові слова: смислова домінанта, ущільнена аббревіатура тексту, текстотвірна функція заголовка.

Постановка проблеми. Останнім часом посилюється інтерес до вивчення компресованих форм мовлення, зокрема заголовків. Неабияка увага дослідників спричинена суттєвим смисловим навантаженням, текстотвірною функцією ономастичних знаків особливого типу, які визначають образну перспективу твору та характер композиції, виконують функцію інтертекстуальності. Парадоксальність заголовка виявляється в інтерпретації співвідношення: експліцитний знак поверхневої структури й водночас потужний імпліцитний маркер глибинного концептуального осмислення твору. Численні зв'язки між заголовком і текстом спрямовані на взаємодію, взаємовплив і взаємозбагачення сприяють розкриттю концепції твору, пропонуючи читачеві розкодування попередньої «етикетки» при уважному прочитанні тексту. Ці проблеми можна вважати лінгвістичними та лінгвостилістичними, тоді як проблема заголовка цілком очевидно пов'язана з проблематикою тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці кваліфікують заголовок як рамковий знак, предикат, смислову домінанту, ім'я, вихідну номінацію, аббревіатуру тексту, що зумовлює зміст, визначає тему, проблематику художнього твору, передає авторську оцінку описуваних подій чи героїв, акумулює в собі художній задум й ідейний зміст твору. Приєднуючись до відомих розвідок з розглядуваної проблеми у працях А. Алісултанова, Л. Бернацької, З. Блисковського, Е. Боевої, Л. Бойко, А. Євграфової, Н. Ізотової, Ю. Карпенка, М. Ковсан, М. Кожини, В. Кухаренко, Г. Лукаш, В. Лукіна, М. Павлюка, О. Тишковець, М. Челецької та ін., ми виходимо з викладених ними положень про заголовок як візитну картку твору, що дає перше уявлення про зміст у стислому до мінімуму лексичному виразі, який є точкою відліку в сприйнятті понятійної системи твору і містить у собі семантично згорнутий текст. На думку А. Євграфової, «На сучасному рівні розвитку лінгвістичної науки підхід до тексту базується та пов'язаний з розумінням функціонування одиниць структурних ярусів, які, взаємодіючи, утворюють єдиний феномен мови. Текст, який розглядається в ієрархії синтаксичних одиниць, на відміну від дотекстових категорій, відзначається завершеністю і несе в собі певну інформацію. Під інформацією будемо розуміти будь-яке повідомлення, що може бути

оформленим навіть як словосполучення, тим більше як речення, складного синтаксичного цілого і, нарешті, – тексту. Саме текст асоціюється зі смислом, змістом, тобто є завершено інформативним» [2]. Як стверджує М. Челецька, «заголовок є психологічно нестабільним компонентом» [8, с. 15], а тому відтворити процес виникнення заголовка, визначити його місце у креативному акті можна тільки за наявності достовірних даних в автобіографічних коментарях, щоденниках, листах письменника чи дізнатись про це з інших біографічних джерел. Однак якщо такі дані наявні і достовірні, то вони стають принципово важливими для дослідження психокреативних особливостей індивідуального письма, своєрідним ключем до інтерпретації твору.

Формулювання цілей статті. У науковій парадигмі, незважаючи на глибоке теоретичне осмислення лінгвістичного статусу заголовка, його семантико-стилістичних та функційних ознак, існує малозаповнена прогалина щодо аналізу заголовкових комплексів у творчості окремо взятих авторів, зокрема В. Симоненка. Саме на це звертаємо увагу в пропонованій розвідці, метою якої є аналіз заголовків як відбитку життєвої і творчої позиції у поетичній спадщині Василя Симоненка. Звідси завдання – дослідження семантичних особливостей заголовка як авторського концепту й конденсату змісту твору, що координується семантикою тексту і є його домінантою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Творча спадщина Василя Симоненка досліджена вченими недостатньо, «Сьогодні про поета найбільше розповідають його твори: кожен вірш – то маленька риска до автопортрета, а щоб вималювати весь портрет, треба покласти на видавниче полотно всі риси – його твори» [6, с. 360], які здатні розповісти про час і про себе. Творчий діапазон автора надзвичайно широкий, жанрово й тематично різноманітний, зміст творів ідейно місткий і глибокий: «Серед літераторів трапляються й такі, без яких їхня доба могла б спокійно обійтись, нічого істотного не втративши. А є й такі, що стають речниками свого народу, свого часу, живими нервами його драм і борінь, відтворюють у собі самий дух епохи, – її кровообіг проходить крізь них. Є такі, чия творчість стає часткою нашого буття, часткою повітря, яким ми дихаємо, і тих ландшафтів, що нас чарують, і помислів, що ними живемо» [6, с. 8]. Симоненко – такий

поет, по творах якого покоління читачів вивіряє свої думи й емоції, що, за результатами наших спостережень, відбувається навіть не в ході літературознавчого чи лінгвістичного аналізу творчої спадщини, а на рівні осмислення простору його поезій, зокрема заголовків, що стало об'єктом нашого студіювання. Предметом дослідження є своєрідна комунікативна функція заголовка як актуалізатора перспекції текстового розгортання і водночас ретроспективного зв'язку з авторським Я. Матеріалом дослідження послужили поезії Василя Симоненка, представлені у збірці «У твоєму імені живу».

Психологія творення художніх заголовків поєднує у собі свідоме і несвідоме, сугестивне та раціональне, власне, ті елементи авторського задуму, які залежать від внутрішньоструктурних та зовнішньопсихологічних впливів; орієнтується на розуміння і відкритість значення, на аксіологію або сутність тексту, який як органічне ціле перебуває у центрі лінгвістичних досліджень зарубіжної й вітчизняної науки останніх десятиліть ХХ і початку ХХІ століття. Проблеми поетичного тексту посідають особливе місце в колі інтересів мовознавців. Родо-видова приналежність, на думку М. Челецької, не є визначальною характеристикою для заголовка, оскільки цей компонент у будь-якому випадку залишатиметься «поетичним витвором» – рівновартісно і в ліриці, і в прозі, і в драмі. Це пов'язано з тим, що поетичність заголовка впливає із його внутрішньої природної здатності до феноменологічної прозорості форм та водночас й імпліцитної значеннєвої множинності. Виразна прозора екстраполяція заголовка і його імпліцитна багатоваріантність створюють те тло, на якому заголовок вимальовується як знак, що «виділяє той або той твір серед низки собі подібних, а коли твір стає безсмертним, такий символ набуває особливої чарівності» [5, с. 237].

Для дослідження співвідношення між заголовком і текстом найперше потрібно визначити їхню «полівалентність у функціональному тезаурусі поетового світу, беручи до уваги, що потенційно кожен заголовок повинен містити в собі певний зародок того тексту, який його репрезентує; заголовок і текст симетрично накладаються один на одного, а їхньою точкою перетину є спільна здатність давати назву тій інформації, яка наповнює їхні структури» [8, с. 19]; текстометризм заголовка як початкової репрезентативної одиниці, характерними ознаками якої є можливість актуалізації глобальних текстових категорій: простір, час, подія-дія, адресант, адресат. Наголошуючи на текстотворювальній функції, кваліфікуємо заголовок як «невіде'мну й найвиразнішу сегментовану частину тексту» [3, с. 162], услід за Т. Єщенко виокремлюємо такі підгрупи вербальних заголовків:

1) Вербально-тематичні заголовки – звичайні знаки, що прямо називають денотата, з-поміж них розрізняємо:

а) власні назви персонажів («*Леся Українка*», «*Баба Онися*», «*Герострат*», «*Гуцало*», «*Павличко*», «*Дзюба*», «*Масенко*», «*Цар Плаксій та Лоскотон*», «*Казка про Дурила*»);

б) ім'я, прізвище людини, певна спільнота людей, яким цей текст присвячено («*Україні*», «*Ро-*

весникам», «*Гей, нові Колумби й Магеллани*», «*Дрезній, обікрадений народ!*», «*Матері*», «*Наречений*», «*Прирученим патріотам*», «*Вишівальниці*», «*Одному сатирикові*», «*М. Сому*», «*І. Драчу*», «*Бюрократові*», «*Брежунові*», «*Ледареві*», «*До суєсловів*», «*До папу*», «*Кривлякам*», «*Злодієві*», «*Плазунові*», «*Хабарникові*», «*Любителю вказівок*», «*Епігонові*», «*Кляузникові*», «*Заздрісникові*», «*Роззяві*», «*Менторові*», «*Холуєві*», «*Майстрові засідань*», «*П'яничці*», «*Псевдовченому*», «*Метушльовому*», «*Лист до всевітнього обивателя*», «*Порада товаришеві з КДБ*», «*Собі самому*»);

в) назви звірів, птахів («*Мудра сова*», «*Лев у клітці*», «*Лев ім'я змінив*», «*До папу*», «*Український лев*», «*Ворон*», «*Два осли*», «*Лев ім'я змінив*», «*Вовк – миротворець*», «*Вовкам на зло*»);

г) називання суб'єкта за допомогою загальних назв («*Косар*», «*Перший*», «*Варвари*», «*Компаньйонка*», «*Закохана*», «*Монархи*», «*Одинока матір*», «*Перехожий*», «*Безсмертні предки*», «*Злодій*», «*Мандрівник*», «*Поет*», «*Сторож*», «*Одурена*», «*Жебрак*», «*Кандидат в науку*», «*Мудрий вихователь*», «*Догматики*», «*Наївне дівчисько*», «*Друг сімейства*»);

г) назви, що позначають об'єкти, навколо яких розгортаються дії («*Жорна*», «*Піч*», «*Пучок суніць*», «*Грудочка землі*», «*Комета і сірник*», «*Ошукана могила*», «*Годинник*», «*Ріка і заплава*», «*Лист*», «*Дупло*», «*З вікна*», «*Абажури*», «*Чадра*», «*Ікс плюс ігрек*», «*Брама*», «*Пісня*», «*Синій конверт*», «*Моя мова*», «*Мудра паляниця*», «*Декорації і живі дерева*»);

д) назви, які вказують на обставини дії, простір, картини природи («*Ніч в озері*», «*Русь*», «*Ріка і заплава*», «*Тиша і грім*», «*Крик ХХ віку*», «*Чари ночі*», «*Осінній дисонанс*», «*Зимовий вечір*», «*Поет і природа*», «*Я чую у ночі осінні*», «*У вагоні*», «*47-й рік*», «*Пророцтво 17-го року*»).

2) Вербально-тематичні заголовки – ускладнені знаки, що створюють образ тривалої дії, процесу або явища, на якому побудовано текст («*Мій родовід*», «*Дід умер*», «*Кривда*», «*Запис у книзі вражень*», «*Лист читачів поету*», «*Ю-вільямо*», «*Любов*», «*Покара*», «*Помилка*», «*Завірюха*», «*Чую*», «*Старість*», «*Українська мелодія*», «*Засівна*», «*Щедрість*», «*Самотність*», «*Берег чекання*», «*Ще один протест*», «*Посвята*», «*Можна*», «*Чекання*», «*Суд*», «*Повернення*», «*Скарга*», «*Толока*»).

Своєрідними ускладненими знаками є заголовки-цитати («*Юність в інших завше загадкова*», «*Вже день здається сивим і безсилим*», «*Світ який – мереживо казкове*», «*Ти знаєш, що ти – людина?*», «*Де зараз ви, кати мого народу?*», «*Найогидніші очі порожні*», «*О земле з переоранним чолом*», «*Люди часто живуть після смерті*», «*Говорю я з тобою мовчки*», «*Розвели нас дороги похмурі*», «*Не докорю ніколи і нікому*», «*Я в світ прийшов не лише пити й їсти*», «*Проходять дні*», «*Життя стікає*», «*Лаються, і плачуть, і сміються*», «*Я тут один, мов у чужому краї*», «*Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок*», «*Встає над нами сонце, як вставало*», «*Між думками зчинилися галас і бійка*», «*Є в коханні і будні і свята*», «*І знову сам воюю проти себе*»).

3) Вербально-тематичні заголовки – образні знаки, які зазвичай стають зрозумілими лише

після прочитання тексту, тобто несуть змістово-підтекстову інформацію, мають потужну емоційну силу.

На думку В. Григор'єва, заголовок – це така «ущільнена аббревіатура тексту», на яку в нерівномірних пропорціях «нашаровується символічна ущільненість значень (метафорична, метонімічна, алюзійна)» [1, с. 195]. Такій символічній аббревіатурі автор надає певної глибини, зокрема, на емоційно-психологічному рівні, тому заголовок – не тільки естетичний знак структури, а ще й своєрідна експресема, в основі якої метафора, перифраза, метонімія, синекдоха, оксюморон, інверсія, антитеза («*Земля кричить*», «*Шинкують кров'ю війни*», «*Флегматична зима тротуаром поскрипує*», «*Гнівні сонети*», «*Море радості*», «*В грудях набубнявіла тривога*», «*Лебеді материнства*», «*Некролог кукурудзяному качанові, що згинув на заготпункті*», «*Веселий похорон*», «*Нудний карнавал*», «*Розкішні трупи*», «*Крапля в морі*», «*Дума про щастя*», «*Кирпатий барометр*», «*Муза і редиска*», «*В букварях ти наряджена і заспідничена*», «*Дерев'яний ідол*», «*Сірий солдат*», «*Хулганська Іліада, або Посоромлення Гомера*», «*Маленькі сонця*», «*Заграє смерть іржавою трубою*», «*Все було*», «*Дорога закричала*», «*Ні перед ким не станеш спину гнути*», «*Щось нове у серці забриніло*», «*На білих конях пронесли роки*», «*Гаврилова агітація*», «*Виняток з діалектики*», «*Епітафія на моїй могилі*»).

Заголовок у тексті є однією з найсуттєвіших ознак, «авторським концептом і конденсатом усього змісту, що координується із семантикою тексту, і є тією домінантою, яка утворює в художньому творі смислову та емоційну єдність» [7]. Заголовок виконує номінативну, демонстративну, інформативну, рекламну, інтертекстуальну, внутрішньотекстову функції, як особливий

експресивний моделює сприйняття, усвідомлення, розуміння й оцінку твору. Заголовок – це передусім ім'я твору, тобто виразний і притаманний тільки йому, а не іншому текстові показник його естетично-художньої своєрідності, так би мовити, його індивідуальності. А ім'я – це не просто «етикетка»; за філософським визначенням О. Лосева, – це «стихія розумного спілкування живих істот у світі смислу та розумної гармонії, одкровення таємничих ликів і світле пізнання живих енергій буття» [4, с. 166]. Поетичний заголовок – енергія і стихія, одкровення «таємничих ликів» ліричного тексту, знак розумної гармонії між його «живими енергіями» – автором та читачем.

Висновки. Заголовок кожного твору Василя Симоненка – віддзеркалення життєвої, громадянської, творчої позиції цієї неординарної людини, життя якої було присвячено пошуку істини, в основі якого «Високе розуміння синівського обов'язку, щира внутрішня віра у своє покликання – саме це дає поетові моральне право бути суворим, нещадно вимогливим до себе й до інших, бути тим, чие слово може судити й висміювати, обурюватись і таврувати. Натурою він боєць, таким виступає в найдраматичніших колізіях сьогодення, де фронти нерідко пролягають через душі людські, де від людини не менше, ніж будь-коли вимагається мужності, й гніву, й любові. Василь Симоненко з тих молодечих завзятих натур, що не дають прощення нічому фальшивому, тупому, потворному, здатному хіба що нівечити буйно зелені парості життя» [6, с. 8]. Відповідальність за долю України, глибинний патріотизм, почуття національної й людської гідності – джерело його натхнення поетичних приєся. І небезпідставно сприймаємо «Ти знаєш, що ти – людина?» як своєрідний заголовок-підсумок всього життя Василя Симоненка.

Список літератури:

1. Григорьев В.П. О словаре заглавий и структуре образов // Григорьев В.П. Поэтика слова (На материале русской советской поэзии). – М.: Наука, 1979. – С. 194-199.
2. Євграфова А. Заголовок як актуалізатор текстової інформації / А. Євграфова. – Режим доступу: <http://journal.univ.kiev.ua/index.php/act>
3. Єщенко Т.А. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. / Тетяна Анатоліївна Єщенко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с.
4. Лосев А.Ф. Философия имени / А.Ф. Лосев. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 269 с.
5. Парандовський Я. Алхімія слова / Я. Парандовський. – К.: Дніпро, 1991. – 373 с.
6. Симоненко В.А. У твоєму імені живу: Поезії, оповід., щоденник, зап., листи / Василь Андрійович Симоненко / Упоряд. та післямова В.В. Яременка; Передм. О.Т. Гончара. – 3-тє вид. – К.: Веселка, 2003. – 382 с.
7. Тишковець О.В. Різні підходи до сутності поняття «заголовок» / О. Тишковець. – Режим доступу: <http://www.srw.kspu.edu/p>
8. Челецька М. Із секретів «поетичного» заголовка Івана Франка / М. Челецька. – Режим доступу: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream>

Котух Н.В.

Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

СЕМАНТИКА ЗАГЛАВИЙ КАК ОТРАЖЕНИЕ ЖИЗНЕННОЙ И ТВОРЧЕСКОЙ ПОЗИЦИИ ВАСИЛИЯ СИМОНЕНКО

Аннотация

В научной парадигме, несмотря на глубокое теоретическое осмысление лингвистического статуса названия произведения, его семантико-стилистических и функциональных признаков, существует лакуна в области анализа комплексов заглавий отдельных авторов, в частности В. Симоненко. Учитывая транспозиционные возможности названия, цель предлагаемой разведки – исследование его семантических особенностей в поэтическом наследии Василия Симоненко как авторского концепта и конденсата содержания произведения, что координируется семантикой текста и является его доминантой.

Ключевые слова: смысловая доминанта, уплотнённая аббревиатура текста, текстообразующая функция заголовка.

Kotukh N.V.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

THE SEMANTICS OF HEADERS AS FINGERPRINT OF LIFE AND CREATIVE POSITION OF VASYL SYMONENKO

Summary

In the scientific paradigm, despite the deep theoretical understanding of linguistic status of title, its semantic and stylistic features of the function, there is a gap in analyzing of headers' complexes in the works of separately taken authors, including V. Symonenko. Considering the transpositional possibilities of text's title, offered intelligence aims to study semantic features in poetic heritage of Vasyl Symonenko as the author of the concept and condensate content of the work, coordinated by the semantics of the text and there is its dominant.

Keywords: semantic dominant, sealed abbreviation of text, text-making function of header.